

Соціально-психологічна профілактика булінгу в освітньому середовищі

Ю. О. Клименко¹, Н. О. Сайко², В. В. Шевчук³

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна
Corresponding author. E-mail: julundija@gmail.com¹, natsayko@gmail.com², kvitusik82@gmail.com³

Paper received 19.10.18; Accepted for publication 24.10.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-181VI75-18>

Анотація. Стаття присвячена проблемі булінгу у сучасній системі освіти, охарактеризовано його основні причини та наслідки. На основі розуміння наявності проявів булінгу між усіма учасниками навчально-виховного процесу проаналізовано особливості його соціально-психологічної профілактики із залученням усіх учасників освітнього процесу.

Ключові слова: булінг, профілактика, соціально-психологічний тренінг, освітнє середовище, учнівський і педагогічний колективи.

Питання безпеки дитини, збереження її життя та здоров'я, формування уміння захистити себе в навколишньому середовищі є вкрай актуальними в системі освіти та виховання дітей і молоді. Разом із тим, останнім часом в учнівських колективах спостерігається тенденція поширення агресивних і насильницьких дій у поєднанні із залякуванням й цькуванням. Тому важливим завданням сучасної загальноосвітньої школи є визнання існування проблеми булінгу та створення безпечного навчально-виховного середовища для профілактики та боротьби з негативними соціально-педагогічними наслідками цього явища. Проблема булінгу знайшла висвітлення у працях вітчизняних (К. Абсалямова, О. Барліт, О. Дроздов, О. Луценко, Л. Лушпай, С. Стельмах, А. Чернякова та ін.) та зарубіжних (В. Бесаг, Д. Лейн, Д. Олвеус та ін.) науковців. У той же час дослідження інноваційних та ефективних методів соціально-психологічної профілактики булінгу в освітньому середовищі ґрунтовно не проводилися, що і зумовило вибір теми публікації.

Мета статті – охарактеризувати особливості організації соціально-психологічної профілактики булінгу в навчально-виховному середовищі школи.

Булінг (від англ. хуліган, забіяка, грубіян, бешкетник) – це, зазвичай, повторювана навмисна поведінка, спрямована на завдання шкоди іншій людині та приниження жертви. Агресор має більше влади, сили або вищий статус, ніж потерпілий; кривдником вважається людина, яка здійснює, допомагає здійснювати або підбурює інших до булінгу. Розрізняють булінг фізичний, вербальний, соціальний та/або електронний (кібербулінг) [11, с. 14].

Відомий психолог І. Кон підкреслював, що «булінг» став міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, який означає складну сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем. Найчастіше мова йде про відносини у дитячому колективі, однак булінг зустрічається і серед дорослих та проявляється, в основному, у дисбалансі влади. Хронічні акти вербальної і фізичної агресії, що спрямовані на одних і тих самих жертв, створюють між ними стабільні відносини, в яких булінг з однієї сторони доповнюється віктимізацією – з іншої. Така специфічна форма агресії особливо характерна для підлітків і завжди спрямована на одну і ту ж особистість [8].

Вивчаючи проблему запобігання дитячій жорстокості, сучасний науковець Т. Войцях особливу увагу приділяє саме психічному (емоційному) насиллю над дитиною у шкільному середовищі і трактує як постійне чи періодичне словесне її ображення; погрози з боку бать-

ків, опікунів, учителів, вихователів; приниження її людської гідності; постійне звинувачення; демонстрація нелюбові, ворожості, жорстокості, байдужості тощо. Булінг визначається науковцем як тиск, дискримінація, цькування, терор. Це тривалий процес свідомого та жорстокого ставлення (фізичного чи психічного) з боку учня або групи до конкретної дитини; його застосовує така особистість, що прагне використовувати власну силу, реалізувати власні ресурси, виявляє бажання продемонструвати владу, щоб залякати, принизити, заподіяти шкоду іншому (слабшому) [4, с. 36].

Норвезький дослідник Дан Олвеус у книзі «Булінг у школі: що ми знаємо і що ми можемо зробити?» визначає типологічні риси дітей, які схильні до булінгу: вони відчувають потребу в домінуванні і підкоренні собі інших учасників навчально-виховного процесу, таким чином досягаючи своїх цілей; вони імпульсивні і легко приходять у стан роздратування; агресивно поведуть себе по відношенню до дорослих, у тому числі й до батьків; у них відсутнє співчуття до своїх жертв; відчувають себе сильнішими за інших. Типові жертви булінгу, як відмічає Д. Олвеус, також мають свої риси: вони лякливі, чуттєві, замкнені, сором'язливі, характеризуються підвищеною тривожністю, невпевнені в собі, відчувають себе нещасними, мають низький рівень самоповаги, схильні до депресій і дуже часто міркують про самогубство, відчувають фізичну слабкість у порівнянні з іншими та утруднені процеси спілкування з однолітками, їм легше спілкуватися з дорослими. Також існує ще одна категорія жертв булінгу, так звані провокуючі жертви, або булі-жертви. Це діти, які відчувають складнощі у навчанні, письмі, читанні і (або) страждають розладами уваги та підвищеною збудливістю. За своєю природою такі діти неагресивні, їхня поведінка часто викликає роздратування у однолітків, учителі їх також не люблять, що робить їх легкою здобиччю і жертвою булінгу. В свою чергу, це сприяє закріпленню соціально невігідних психологічних рис і стилю поведінки [12].

Ситуація булінгу, як зазначає О. Дроздов, призводить до низки педагогічних (шкільна дезадаптація, академічна неуспішність), психологічних (психологічні розлади, зниження самооцінки, соціальна дезадаптація), медичних (травматизація) наслідків [5, с. 124].

Ми погоджуємося з думкою О. Барліт про основні причини булінгу – це погіршення соціально-економічних умов, експресивний стан соціуму, поширення негативних тенденцій і антисоціальних проявів у суспільстві, жорстокість, байдужість або гіперопіка у сім'ї, дезадаптованість у навчальному закладі, низька нервово-психологічна стійкість дітей та молоді, невмін-

ня конструктивно вирішувати особистісні проблеми, відсутність стійких інтересів, цікавого організованого дозвілля, неможливість самовираження, самореалізації тощо [2, с. 18]. Також до цього можна додати порушення педагогічної етики учителями, нерівність позицій у взаємодії учитель-учень, що виступає основою, базисом формування булінг-поведінки. Так, розглядаючи проблему психічного насилля серед учнів підліткового віку, сучасний науковець О. Жизномірська стверджує, що найчастіше діти надають перевагу негативним проявам поведінки та спілкування, оскільки зазнають психічного (емоційного) тиску з боку учителів, батьків та інших дорослих і, як наслідок, виникає булінг серед учнів, який проявляється у приниженні гідності, глузуванні, висміюванні, знущаннях, жорстоких витівках, використанні лихослів'я. Це способи підкреслення своєї сили, свободи, але зі знаком мінус [6, с. 171-172].

Кожна дитина може потрапити під вплив булінгу і, в першу чергу, в педагогічній системі з усіма її недоліками і проблемами, що може порушити її соціальне функціонування, тому, як доводить у своєму дисертаційному дослідженні сучасний науковець В. Шпак, будь-яка педагогічна діяльність повинна мати заздалегідь передбачений реабілітаційний ефект [10]. Звідси виходить, що одним із найважливіших завдань психолога та соціального педагога у школі – це усунення процесів десоціалізації учнів, компенсація тих негативних впливів, які вже нанесені, та запобігання тим факторам, що детермінують появу явища булінгу.

У зв'язку з таким різноманіттям чинників, роботу з профілактики булінгу необхідно планувати у спільній взаємодії соціального педагога, психолога, вчителів, адміністрації; працювати не лише з дитиною, яка стала жертвою, чи з переслідувачем, але й з усім учнівським колективом.

Людина засвоює інформацію швидше, якщо навчання проходить інтерактивно, коли вона має можливість одночасно з отриманням інформації обговорювати незрозумілі моменти, ставити запитання, також закріплювати здобуті знання, формувати навички позитивної поведінки. Тому ефективним методом профілактики негативних явищ в освітньому середовищі, інформування про наслідки небезпечної та ризикованої поведінки, формування моделей здорового способу життя і безпечної поведінки в ситуаціях ризику, підвищення рівня правової обізнаності і культури та відповідального ставлення до життя і здоров'я є соціально-педагогічний тренінг. Під ним розуміють будь-яке активне соціально-педагогічне навчання, що здійснюється з опорою на механізми групової взаємодії. Специфіка соціально-педагогічних тренінгів полягає в тому, що вони спрямовані не лише на розв'язання нині існуючих проблем учасників, але і на профілактику їх виникнення в майбутньому за рахунок наданої можливості відпрацювати можливі варіанти поведінки [7, с. 12].

Результативність соціально-психологічної профілактики булінгу залежить від дотримання загальноприйнятих принципів, а саме: ненасильницьке спілкування (уникнення примусу до залучення в тренінг); самодіагностика, тобто саморозкриття дітей, усвідомлення і формулювання ними особистісно значущих проблем; позитивний характер зворотного зв'язку.

Булінг у школі іноді виявляється не лише серед учнів у ставленні один до одного, але і в діях учителів щодо

учнів чи навпаки. Це є наслідком того, що вчителі не уявляють масштабів поширення проблеми і не знають, як боротися з цим явищем, що набирає оберти [3]. Тому важливим завданням є не лише попередження булінгу в учнівському колективі, але і проведення відповідної превентивної роботи у педагогічному колективі засобами соціально-психологічного тренінгу. Його учасниками можуть стати вчителі, соціальні педагоги і практичні психологи загальноосвітніх навчальних закладів.

Визначають такі основні види соціально-психологічної профілактики насильства в учнівському середовищі: первинна, вторинна та третинна. Кожен із видів профілактики має свої особливості. До первинної соціально-психологічної профілактики насильства відноситься формування активного стилю життя, який забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб та інтересів особистості. Вторинна соціально-психологічна профілактика насильства є груповою з метою зміни ставлення особистості до себе та оточення, навчання навичкам поведінки в ситуаціях, які можуть призвести до насильства. Така соціально-психологічна профілактика насильства може здійснюватися шляхом розроблення і проведення тренінгів для дітей підліткового віку та учнівської молоді з проблем насильства; тренінгових програм «Рівний – рівному», «Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі» тощо. Третинна соціально-психологічна профілактика спрямована на інтегрування в соціальне середовище осіб, які потерпіли від насильства. Цей вид профілактики здійснюється на особистісному рівні [1, с. 70].

Пріоритетні напрями, зміст та форми превентивної роботи щодо попередження агресивних проявів та насилля в навчальних закладах: організаційно-методичний напрям – ініціювання, обговорення та планування спільних дій адміністрації, педагогічного колективу, учнівського самоврядування та батьківської громадськості, спрямованих на профілактику виявлених недоліків у роботі навчального закладу з окресленої проблеми; ознайомлення учасників навчально-виховного процесу з нормативно-правовою базою та регулюючими документами щодо превенції проблеми насилля в освітньому середовищі; проведення зустрічей, круглих столів, семінарів, тренінгів із залученням представників правоохоронних органів, служб соціального захисту, медичних установ та інших зацікавлених організацій; запровадження програми правових знань у формі гурткової, факультативної роботи; організація роботи гуртків, факультативів із психології; створення інформаційних куточків для учнів із переліком організацій, до яких можна звернутися у ситуації насилля та правопорушень; організація та проведення в школі спортивних змагань командного типу, виходячи з того, що брак тактичного спілкування між дітьми призводить до агресивного стилю поведінки; зосередження уваги на психосексуальному вихованні дітей, зокрема прийнятних способів вираження особистісних симпатій; знайомлення учителів і дітей з інформацією про прояви насильства та його наслідки повинно мати систематичний характер [9, с.27].

II. Просвітницький напрям виявляється у таких формах: лекційна робота; організація конкурсів, фестивалів, акцій; організація клубів із правових знань; лекторії (кіно, відео) правових знань; організація на базі навчально-го закладу консультативних пунктів.

III. Корекційно-розвивальний напрям виявляється у запровадженні на базі школи програм заміщення агресії серед дітей, які до неї схильні, тренінгів із розвитку соціальних навичок, індивідуального виявлення та придушення проявів агресії, заміни агресивної поведінки на асертивну, формування та розвитку загальнолюдських моральних цінностей, толерантності; коригування не лише наявних агресивних форм поведінки дітей, а й формування нових позитивних форм; формування у педагогів навичок ідентифікації насильства як у своїй поведінці, так і в поведінці дітей з метою формування єдиного погляду на існуючу проблему; подолання егоцентризму і розвитку емпатійних якостей.

У роботі з дітьми, які мають прояви агресивної поведінки педагогічну діяльність слід спрямовувати на:

- корекцію взаємовідносин з оточенням;
- подолання егоцентризму (характерної риси агресорів);
- розвиток стійкого і виразного інтересу до будь-якого виду діяльності;
- виховання вольових рис характеру (уміння доводити справу до кінця, досягати поставленої мети, вміння стримувати себе, зокрема в конфліктній ситуації);

- тренування уваги, спокою, терпіння.

IV. Профілактичний напрям має свою специфіку у тому, що роботу потрібно проводити з педагогічними працівниками та батьківською громадськістю.

Для роботи з педагогічним колективом практичним психологам навчального закладу необхідно брати участь у роботі тематичних педагогічних нарад, на яких робити повідомлення про інноваційні технології навчально-виховного процесу, інтегрування в педагогічну практику останніх досягнень педагогіки та психології з питань навчання і виховання учнів різних вікових категорій, здійснювати психологічний супровід молодих учителів, а також роботу з профілактики емоційного вигорання. Робота з батьківською громадськістю передбачає використання як просвітницьких форм та методів роботи, так і практичних занять: батьківські збори, консультації, педагогічний консилиум, лекція, семінар.

Дана публікація не вичерпує всіх аспектів соціально-психологічної профілактики булінгу, тому перспективою подальших досліджень є розробка тренінгових занять для учнів, батьків та педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абсаламова К.З. Особливості соціального статусу, соціальних ролей та альтруїзму у підлітків, що використовують булінг у відносинах/К.З. Абсаламова, О.Л. Луценко//Соціальна психологія. – 2013. – № 55. – С. 65-76.
2. Барліт О.О. Соціально-педагогічна та психологічна проблема булінгу в освітньому середовищі/О.О. Барліт. – Запоріжжя: Олекс, 2013. – 82 с.
3. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html
4. Войцях Т. Запобігання дитячій жорстокості/Т. Войцях. - К.: Ред.. загальнопед. газет, 2013.-120 с.
5. Дроздов О. Феномен булінгу в школі: шляхи вирішення проблеми/О. Дроздов//Соціальна психологія. – 2016. – № 6. – С. 124 – 132.
6. Жизномірська О. Особливості психічного насилля серед учнів підліткового віку/ Дитинство без насилля : суспільство, школа, сім'я на захисті прав дітей: збірник матеріалів науково-практичної конференції/ за ред. О. Кікінеджи. - Тернопіль: Стереорат, 2014.- 802 с.
7. Киричок В. Тренінги та розвиток комунікацій/В. Киричок//Соціальна психологія. – 2015. – № 1. – С. 11–14.
8. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться? //Сім'я и школа, 2006, №11.- с.15-18
9. Лушпай Л.І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення/Л.І. Лушпай//Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2015. – № 4. – С. 26 – 28.
10. Шпак В. П. Теоретичні та практичні засади реабілітаційної діяльності виправно-виховних закладів в Україні (XIX – початок XX ст.) дис. доктора пед наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки/В.П. Шпак.- Полтава, 2006.- 505 с.
11. Government of Newfoundland and Labrador - Education. Safe and Caring Schools Policy. Revised [Online resource]. - 2013. P. 14.-Access. – Режим доступу: www.edgov.nl.ca/edu/K12/safeandcaring/policy.pdf (дата запису: 25.06.2015).
12. Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do.- Oxford: Blackwell Publishing.- 1993. – с. 128

REFERENCES

1. Absalamova K.Z. Features of social status, social roles and altruism in teenagers who use bullying relationships/K.Z. Absalamova, O.L.Lutsenko//Social psychology, 2013. Is. 53. P. 65-76.
2. Barlit O.O. Socio-pedagogical and psychological problem of bullying in the educational environment/O.O.Barlit. – Zaporizha: Oleks, 2013. – 82 p.
3. Bullying is an important problem for children in Ukraine. UNICEF starts anti-bullying campaign. – Electronic resource. – Access mode: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html
4. Voytyakh T.Prevention of Child Abuse/T. Voytsakh. - K.: Red .. general pedagogue. newspapers, 2013.-120 p.
5. Drozdov O. Bullying phenomenon at school: ways to solve a problem/O.Drozdov//Social psychology, 2016. Is. 6. P. 124-132.
6. Zhisomyrskaya O. Peculiarities of mental violence among adolescent pupils/Childhood without violence: society, school, family in the defense of children's rights: a collection of materials of the scientific and practical conference/ed. O. Kikinjeji .- Ternopil: Stereorat, 2014.- 802 pp.
7. Kyrychok V. Trainings and communications development/V.Kyrychok//Social psychology, 2015. Is. 1. P. 11-14.
8. Kon I.S. What is bullying and how to deal with it?//family and school, 2006, №11.- p.15-18
9. Lushpai L.I. Bullying as a socio-pedagogical problem and ways of its solution/L.I.Lushpai//Social pedagogy: theory and practice, 2015. Is. 4. P. 26-28.
10. Shpak V.P. Theoretical and practical principles of rehabilitation activity of correctional institutions in Ukraine (XIX - beginning of XX centuries) dis. doctor of pedagogy: 13.00.01 - general pedagogy and history of pedagogy/V.P. Shpak .- Poltava, 2006.- 505 p.

Socio-psychological precaution of the bullying in the educational environment

Y. O. Klymenko, N. O. Saiko, V. V. Shevchuk

Abstract. The article deals with the problem of bullying in the modern system of education, it is described its main causes and consequences. Based on the understanding of the manifestations of the bullying among all participants in the educational process, the peculiarities of its socio-psychological prevention with the involvement of all participants in the educational process are analyzed.

Keywords: *bullying, prevention, socio-psychological training, educational environment, pupils' and pedagogical collectives.*